

AFETLERLE MÜCADELEDE İNANCIN YERİ

KADER VE TEDBİR ARASINDA

MÜCADELE YÖNTEMLERİ

FARUK SANCAR

SETA | PERSPEKTİF

MAYIS 2023 · SAYI 367

- Doğal afetler insanoğlunun yaşamak zorunda olduğu bir kader midir?
- Doğal afetleri anlamlandırmada öne çıkan görüşler nelerdir?
- İslam nasıl bir kader anlayışı emretmektedir? Tedbir, kaderi değiştirir mi?

GİRİŞ

Başta deprem olmak üzere doğal afetler, tarih boyunca insanoğlunun karşılaştığı önemli sorunlardan biri olmuştur. Kasırga, sel, çığ düşmesi gibi bazı doğal afetlerin ne zaman ve nerede meydana gelebileceği konusunda meteoroloji uzmanları tarafından gerekli uyarılar büyük bir doğrulukla yapılabilse de deprem gibi daha büyük ölçekli can ve mal kaybına sebep olan afetlerin mekansal ve zamansal tahmini hususunda maalesef benzeri öngörüler yapılamamaktadır. Yerküredeki faylar, oralaradaki gerilim ve enerji birikimi bizlere bu hatların üzerindeki şehirlerin yapı stokunun mühendislik ve inşaat açısından dayanma kapasitesi hakkında bilimsel çalışmalara dayalı önemli veriler sunmaktadır. Fakat deprem tahminlerinin “Yıllar içerisinde bir deprem beklenmektedir” şeklinde ihtimal bildiren cümlelerle ifade edilmesinin kitle psikolojisi açısından istenilen sonuçları doğurmadığı söylenilebilir. Geniş toplum kesimleri deprem gerçeğinin ciddiyetini ancak yaşanan acı travmalarla birlikte tam olarak idrak edebilmektedir. Zira sebep ile sonuç arasındaki mesafe ne kadar uzun ve büyük olursa insanlar onun ciddiyetini

kavramakta o derece zorlanır. Sebepler ve sonuçların arasında müşahade edilmesi ise kitlelerin deprem gerçeği ve yol açabileceği felaketle daha doğrudan bir ilişki kurmasına imkan tanır.

Aslında tabiat hadiseleri doğal afet olarak nitelendirilemez. Bu hadiseler sonuçları itibarıyla doğal afet olarak isimlendirilmektedir. Yerleşim alanlarından uzak olan bölgelerde meydana gelen doğa olayları, tabiatın normal akışındaki bir durum olarak görülürken bu hadiselerin meskun mahallerde meydana gelmesi doğal afet olarak değerlendirilmesine sebep olmaktadır. Bu yüzden bir tabiat olayını doğal afete dönüştüren şeyin, yol açtığı can ve mal kaybı olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu hadiselerin birer afete dönüşmemesi için neler yapılabileceği sorusu cevaplanması gereken önemli bir husus olarak güncelliğini korumaktadır. Konunun fizik, jeoloji, malzeme kullanımı, proje ve mühendislik gibi her biri ayrı bilimsel uzmanlık gerektiren boyutları bulunmaktadır. Ayrıca doğal afetlerin birey ve toplumları doğrudan etkiliyor oluşu konunun psikososyal yönlerinin bulunduğunu da göstermektedir. Bu çalışmada problemin bahsi ge-

FARUK SANCAR

2000'de Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisansını tamamlamıştır. Dokuz Eylül Üniversitesi'nde 2002'de yüksek lisansını ve 2010'da doktoraasını tamamlayarak 2011'de Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Kelam Ana Bilim Dalı'na yardımcı doçent olarak atanmıştır. 2017'den itibaren Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde akademik çalışmalarını sürdüren Sancar'ın telif, editorya ve çeviri çalışmalarının yayımlandığı kitapların yanı sıra çeşitli dergilerde yayımlanmış birçok makalesi ve ulusal ve uluslararası tebliği mevcuttur.

çen kısımları konunun uzmanlarına havale edilerek meselenin inanç ve zihniyetle alakalı boyutuna değinilmekte ve konu daha ziyade deprem hadisesi üzerinden değerlendirilmektedir.

Deprem bilindiği üzere sadece ülkemizin değil dünyanın farklı coğrafyalarında yaşayan çeşitli toplumların da mücadele etmek zorunda olduğu bir olgudur. Bu mücadelede başarılı olanlar gibi henüz tam olarak istenilen seviyeye ulaşamamış toplumlar da bulunmaktadır. 17 Ağustos depreminde yaşanan acı tecrübelerin ardından hazırlanan çeşitli yasal düzenlemelerin katkısıyla ciddi mesafe katedilmiş olsa da 6 Şubat depremlerinin ortaya koyduğu acı tablo halen atılması gereken önemli adımların bulunduğu bir kez daha hatırlatmıştır. Bu vesileyle yapılan tartışmalarda özellikle “kader” ve “tevekkül” gibi dini içerikli bazı kavramların çoğu kez haksız bir şekilde günah keçisi ilan edildiği hatta yer yer bu kavramların siyasi tartışmaların aparatı haline getirildiği görülmektedir.

BATİ'DA VE İSLAM TOPLUMLARINDA DOĞAL AFETLERE YÖNELİK YAKLAŞIMLAR

İnsanoğlu maruz kaldığı her doğal afet neticesinde bir sorumlu arama çabasına girmiştir. Acaba bu hadiseler, ihmaller zincirinin de etkisiyle oluşan doğal bir afet mi yoksa ilahi bir ceza veya ikaz mı? Yoksa ezelde Allah tarafından belirlenmiş bir kader mi?¹ Bu sorulara verilen cevaplar aslında insanoğlunun doğal afetlere karşı bakışını ve tedbir alma kapasitesini de doğrudan etkilemiştir. Zira bu sorular aynı zamanda birey ve toplumun bu durum karşısındaki sorumluluk düzeyinin ne olduğunu da ortaya koymaktadır.

Bazen doğal afetler ibret almak, Allah'a sığınmak, O'na kulluk etmek gibi ilahi bir fırsat ve ikaz olarak görülmüş; insanın acizliği ve çaresizliğini ifşa eden bu hadiseler karşısında Allah'a sığınılması gerektiği tavsiye edilmiştir. Bazen ise toplumların işlediği günahlar sebebiyle ilahi cezaya müstahak olduğu ve ilahi gazabın doğal afet olarak ortaya çıktığı yüksek sesle dillendirilmiştir. Kayıtlara Büyük Lizbon Depremi olarak geçen

1755 tarihli büyük depremde yaklaşık 100 bin insanın hayatını kaybetmesi bunun bir örneği olarak görülebilir. Şehirlerin o günkü nüfusu göz önünde bulundurulduğunda tablonun boyutu gerçekten ürkütücüdür. Bu depremin Avrupa tarihinde hem teoloji hem felsefe hem de doğa bilimleri açısından bir dönüm noktası teşkil ettiği kabul edilmektedir. Bu hadiseden sonra Batı zihniyetinde kabul gören Alman filozof Gottfried Wilhelm Leibniz'in iddia ettiği “dünyanın yaşanılacak en güzel yer olduğu, Tanrı'nın bütün kötülöklere rağmen en iyi tanrı olduğu” inancı sorgulanmıştır. Aydınlanma Çağının önde gelen isimlerinden Fransız filozof Voltaire bu fikirleri saçma görerek “Ne olurdu sanki bu deprem ıssız bir çölün ortasında olsaydı? Neden Lizbon yerle bir olurken, en az onun kadar günahkar olan Paris sefa sürüyor?”² düşünceleriyle bir bakıma klasik felsefeyle hesaplaşma cihetine gitmiştir.

Bugünkü Batı düşüncesinin oluşumunda önemli bir katkısı olan Alman filozof Immanuel Kant ise farklı bir yaklaşım benimseyerek Batı dünyasındaki depremlerin ilahi bir ceza olduğu yönündeki batıl inanışın sonunu hazırlamıştır. Zira eğer doğal afetler tanrısal bir ikaz veya ceza ise onları incelemek, araştırmak, tabiatını anlamak ve onlarla mücadele etmek olanaksız olacaktır. Kant'ın ortaya attığı bu yaklaşım Batı dünyasında yer bilimlerinin de hızla gelişimine katkı sağlamıştır.

İslam toplumlarında ise yürütölen tartışmalarda konunun kader ve tevekkül kavramlarıyla ilişkilendirilmeye çalışıldığı görölmektedir. Konuya dini bir çerçeveden bakmak isteyen kesimler, bu hadiselerin ezelde Allah tarafından belirlendiği dolayısıyla insanın tedbirinin daha önceden belirlenmiş kader üzerinde bir tesirinin bulunamayacağını iddia ederken; konuya katı pozitivist ve seküler bir ideoloji çerçevesinden bakan gruplar ise yaşanan acı olayları fırsata çevirerek İslam toplumlarının geri kalmışlığının faturasını başta kader ve tevekkül olmak üzere dini inançlara kesme çabasına girmişlerdir. Ancak bu iki yorumun da sağlıklı ve doğru bir yaklaşım olduğunu söylemek isabetli değildir.

¹ *Deprem Nasıl Önlenir?*, (Zafer Yayınları, İstanbul: 1999), s. 8.

² Matthys Leviy ve Mario Salvadin, *Deprem Kuşağı | Deprem Nedir? Ne Değildir?*, (Doğan Kitap, İstanbul: 1995), s. 65.

KADER VE TEVEKKÜL KAVRAMLARININ DEPREMLE İLİŞKİSİ

İslam toplumlarında ve Batı dünyasında kader ve etrafında cereyan eden tartışmalarda yeknesak bir görüşün olduğunu söylemek doğru olmaz. Hatta bu noktada Batı dünyasındaki dini düşüncenin İslam dünyasına kıyasla çok daha kaderci olduğu söylenebilir. “Fatalizm” olarak isimlendirilebilecek bu düşünceye göre kainatta meydana gelen her hadise ve insanların tüm eylemleri ezelde belirlendiği için insanın ne geleceğini ne de kendi eylemlerini belirleme gücü bulunmamaktadır. Bu düşünce biçimini İslam geleneğinde “Cebriyye” olarak bilinen ekole benzetmek mümkündür. Bu inancın tam karşısında ise insanların bütün eylemlerinde mutlak hür olduğunu hatta kendi eylemlerinin yaratıcısı olduğunu iddia eden yaklaşımlar bulunmaktadır ki bu anlayışın İslam geleneğindeki temsilcisi “Mutezile” ekolüdür. Müslümanların kahir ekseriyetinin benimsediği “Ehl-i Sünnet” ekolü ise bu noktada daha ihtiyatlı bir yaklaşım sergileyerek hem ilahi iradeyi bütünüyle dışlamayan hem de kulların kendi eylemlerindeki sorumluluğunu ihmal etmeyen bir tercih ortaya koymuştur.

Ehl-i Sünnet düşüncesi, kader ve kazaya iman etmeyi dini bir zorunluluk olarak kabul etse de teorik olarak bu inancın kulların eylemlerinde tamamen edilgen olduğu cebr düşüncesiyle ilişkilendirilmemesine özen göstermiştir. Ancak kuramsal olarak başarıyla ortaya konulan bu yaklaşımın toplumun tüm kesimlerine düzgün bir şekilde aktarılmasında aynı başarı gösterilememiştir. Bu sebeple İslam toplumlarında ataleti, tembelliği, nemelazımcılığı ihtiva eden katı kaderci veya yazgıcı dini telakkilerin önüne geçilememiştir. Peki sahih İslam inancına göre kader ve kaza neyi ifade etmektedir?

İslam bilginleri kainatta olacak bütün olayların zaman ve mekanını, özelliklerini, niteliklerini ve diğer ayrıntılarını Allah Teala'nın ezelde bilmesini, takdir edip sınırlamasını “kader” olarak isimlendirmişlerdir. İlahi bilgide var olan bu hadiselerin vakti zamanı geldiğinde Allah'ın ilmi ve iradesiyle yaratılmasına ise “kaza” denilmiştir.³ Dikkat edilirse tanımlarda sürekli

olarak Allah'ın ilim sıfatına bir atıfta bulunulduğu görülmektedir. Bu bilgi İslam alimleri tarafından “tasviri” bir bilgi olarak yorumlanmıştır. Eskilerin ifadesiyle bu bilgi “hükmen” değil “vasfen” bir bilgidir.

Bu noktada yanlış anlaşılan kavramlardan birisi de tevekküldür. Tevekkül en basit haliyle kulların her türlü tedbiri aldıktan sonra Allah'ın takdirine ve iradesine teslim olma ve O'na rıza gösterme halini ifade eder. Her ne kadar söz konusu kavramı, tamamen pasif bir hayat anlayışı, her türlü tedbirin terk edilmesi şeklinde anlayan kesimler olmuşsa da İslam bilginlerinin kahir ekseriyeti bunu reddetmiştir. Hatta tevekkülün iş görmeyi ve tedbir almayı terk etme biçiminde yorumlanması cahillerin kuruntusu olarak görülmüş ve dinen haram sayılmıştır.⁴

İstisna kabul edilebilecek cebri görüşler dışarıda tutulduğunda İslam alimlerinin büyük çoğunluğu, meydana gelen bütün olayların ve insanın fiillerinin kader ve kaza çerçevesinde meydana geldiğini kabul etmiştir. Ancak insanların musibetler, hastalıklar, kazalar ve doğal afetler karşısında çaresiz olmadığını da ısrarla vurgulamıştır.⁵ Bu sebeple Müslümanların doğal afetlere karşı alınabilecek bütün tedbirleri alması, sonrasında da tevekkül ederek Allah'a sığınması Müslümanın dünya görüşünün özünü teşkil eder. Bunun için ise başta deprem olmak üzere doğal afetlerin bilimsel olarak mahiyetinin anlaşılmasına ve Kur'an'ın bu konudaki rehberliğine ihtiyaç duyulmaktadır.

Tecrübe ve gözlemlerimiz kainatta bir düzenin mevcut olduğunu ortaya koyar. Pozitif bilimler de insanlığın bu tecrübe ve gözlemlerini teyit eder. İnsanlık var olduğu andan itibaren kainatta gözlemlediği bu düzeni anlamaya, onun temel kurallarını keşfetmeye çalışmaktadır. Aslında bugün insanlığın ortak medeniyet ve teknolojik birikiminin de keşfedilen bu kanunlar üzerine bina edildiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Doğa hadiselerinin belli kanunlar çerçevesinde meydana geldiğini inkar etmek insanlığın söz konusu biriki-

4 Ebu Hamid Muhammed el-Gazali, *İhyaü Ulumi'd-Din*, IV, (Darü'l-Marife, Beyrut: 1982-1983), s. 262, 265.

5 Fikret Karaman, “Tevekkül Bağlamında Deprem ve Sorumluluk Bilici”, *Diyanet İlmî Dergi*, Cilt: 56, Sayı: 3, (2020), s. 920.

3 Ömer Nasuhi Bilmen, *Muvazzah İlm-i Kelam | Açıklamalı İlmî Kelam Dersleri*, (Semerkand Yayınları, İstanbul: 2015), s. 303.

mini de reddetmek anlamına gelir. Kainatın bu kanun ve düzene göre varlığını sürdürdüğünü kabul etmek ise Allah'ın kainat üzerindeki etkinliğini, yaratıcı irade ve kudretini yok sayma veya değersiz görme gibi bir sonucu kesinlikle doğurmamaktadır. Zira Allah'ın bizatihi kendisi böyle bir düzenin varlığını hem haber vermekte hem de bu işleyişi ve nizamı kendi varlığının delillerinden birisi olarak insanlığa bildirmektedir:

Şüphe yok ki göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün birbirini takip edişinde, insanlara yararlı yüklerle yüklenip denize açılan gemilerde, Allah'ın gökten indirerek kendisiyle yeryüzünü ölümünden sonra tekrar dirilttiği ve her tür canlının çoğalmasında sağladığı yağmurlarda, rüzgarları dağıtmasında, gökle yer arasında kendileri için belirlenen istikamette hareket eden bulutlarda, düşünen bir toplum için mesajlar vardır.⁶

Ayrıca yine Kur'an'da, her şeyin bir ölçüye göre yaratıldığını,⁷ düzenin bozulması halinde dünyanın nizamının da altüst olacağını bildiren onlarca hatırlatma bulunmaktadır.⁸ Dolayısıyla Kur'an'ın aslında yeryüzünde oluşan doğal afetlerin kainata yerleştirilen kanunlar doğrultusunda gerçekleştiğini; bu itibarla tabiatın doğal akışının incelenmesini, yerleşik kanunların keşfedilmesini ve ortaya çıkabilecek olumsuzlukların daha önceden tespit edilip buna göre tedbir alınmasını tavsiye ettiği söylenebilir. Zira kainatta var olan düzende bir devamlılık söz konusuysa, düzenin bağlı olduğu kanunlar da devamlıdır.⁹ Dini literatürde “sünnetullah” olarak ifade edilen bu düzen Müslüman bilincin sürekli olarak ona sadakatle tabi olmasını ve gerekli tedbirlere sarılarak hayatını idame ettirmesini ifade eder.

Bu sebeple insanların maruz kaldığı doğal afetleri Allah'ın kainata koyduğu kanundan bağımsız olarak değerlendirmek mümkün değildir. Başta deprem olmak üzere söz konusu hadiselerin tamamı bu kanunlar çerçevesinde cereyan etmektedir. Öyleyse deprem de dahil olmak üzere meydana gelen doğal hadiselerle

karşı insanoğlunun alabileceği tedbirler bulunmaktadır. Madem ki depremler yer kabuğundaki fay kırıkları üzerinde biriken enerjinin boşalmasıyla meydana gelmektedir, öyleyse yer bilimleri, jeoloji, fizik, inşaat bilimleri ve mühendislik gibi disiplinlerin sundukları veriler ciddiye alınarak yeni inşaa faaliyetleri buna göre yapılmalı ve eski yapı stoku da yenilenmelidir. Depremlerde yıkılan binalar üzerinde yapılan incelemelerde yer seçimi, proje ve uygulama hatası, denetim eksikliği, malzeme kullanımındaki ihmaller gibi birçok kusur tespit edilmiştir.¹⁰ Takdir edileceği üzere bu kusurların tamamı insani ihmaller ve hatalardır. Kur'an-ı Kerim “İnsan için kendi emek ve gayretinin karşılığında başka hiçbir şey yoktur”¹¹ ve “Biz her insanın sorumluluğunu kendi omzuna yükledik”¹² demek suretiyle insanların eylemlerinde sorumluluk bilinciyle hareket etmesini öğütler.

İslam'ın kader anlayışı bilimin öngördüğü şekilde hareket etmeyi, zorluklarla mücadele etmeyi öğütler. Aslında insanlık tecrübesi bize doğal afetlerin ve depremlerin acı reçetesine katlanmanın zorunlu bir kader olmadığını, alınan tedbirlerle insanlığın makus talihini değiştirebileceğini göstermektedir. Bu gerçeğin en bilinen örneği Japonya'dır. Bir deprem kuşağı ülkesi olan Japonya, tarihte yaşadığı acı hadiselerden ders alarak zihinsel bir dönüşüm yaşamış, depremlere karşı daha korunaklı bir yapı stoku oluşturarak bir bakıma kendi kaderini değiştirmiştir. Eğer bu acı tablolar değiştirilemez bir alın yazısı olsaydı Allah'ın Şintoizm'e mensup Japonları kayırıp İslam'ın yeryüzündeki temsilcisi olan Müslümanları sürekli cezalandırdığı gibi bir sonuç ortaya çıkar ki şüphesiz hiçbir akıl ve vicdan sahibi böyle bir iddiada bulunamaz.

KADER VE TEVEKKÜL İNANCININ TEDBİRİ EMRETMESİ

İslam dininin temel kaynakları aslında musibetler karşısında Müslümanların nasıl bir yol izlemesi gerektiği-

6 Kur'an-ı Kerim, Bakara 2/164.

7 Kur'an-ı Kerim, Kamer 59/49.

8 Kur'an-ı Kerim, Fâtır 35/41; Yâsin 36/33-43; Zümer 39/5; Müлк 67/19.

9 İlyas Çelebi, “Doğal Afetler İnsan ve Din”, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar III*, (Rağbet Yayınları, İstanbul: 2000), s. 38.

10 Ali Selçuk Biricik, “Doğal Afetler İnsan ve Din”, *İslam Düşüncesinde Yeni Arayışlar III*, (Rağbet Yayınları, İstanbul: 2000), s. 20.

11 Kur'an-ı Kerim, Necm 53/39.

12 Kur'an-ı Kerim, İsra 17/13.

ne dair önemli hatırlatmalarda bulunmaktadır. Kur'an açıkça "Başınıza gelen herhangi bir musibet, kendi ellerinizle işledikleriniz yüzündendir"¹³ diyerek her türlü musibet ve doğal afet karşısında insani sorumluluğu vurgulamaktadır. İslam'ın ilk dönemlerinden itibaren hem Hz. Peygamber'in (a.s.m.) çeşitli uygulamaları hem de sahabe'nin davranışları bu konuda kuru bir kaderciliğin İslam açısından gayrimeşru olduğunu gösterir mahiyettedir.

Hz. Peygamber'in (a.s.m.) yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarın önünden geçerken birden yürüyüşünü hızlandırdığını gören sahabe kendisine "Allah'ın kazasından mı kaçırıyorsunuz?" diye sorduğunda Allah'ın Resulü'nün (a.s.m.) "Evet Allah'ın kazasından kaderine kaçıyorum" cevabını verdiğini kaynaklar bize haber vermektedir.¹⁴

Başka bir örnek de Hicret'in on sekizinci senesinde Hz. Ömer (r.a.) bir grup askerle Şam'daki orduya yardımcı olmak üzere Serğ denilen bölgeye geldiğinde cereyan etmiştir. Şehirde taun (veba) hastalığından binlerce insanın hayatını kaybettiğini öğrenen Hz. Ömer (r.a.), şehre girmeme kararı almıştır. Kendisine "Ey Müminlerin Emiri! Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsunuz?" şeklinde karşı çıkanlara "Evet Allah'ın kaderinden kaçıp yine O'nun kaderine sığınıyorum" diye cevap verdiği bilinmektedir.¹⁵

Bu ve benzeri örnekleri çoğaltmak mümkündür. Söz konusu örneklerin tamamında yazgıcı, boyun eğici ve cebri bir kader anlayışı yerine insan sorumluluğuna dayalı bir kader ve tevekkül anlayışının benimsenmesi gerektiğinin Müslümanlara tavsiye edildiği görülmektedir.

SONUÇ

Tarihsel süreç içerisinde insanoğlu karşılaştığı kazalar, doğal afetler, musibetler ve salgın hastalıklar karşısında farklı yaklaşımlar sergilemiştir. Bu yaklaşımlardan bazıları musibetleri ilahi bir ceza olarak görmeyi, bazıları tamamen pozitivist bir bakış açısıyla değerlendirmeyi ve bazıları da katı bir kaderci anlayışla yorumlamayı tercih etmiştir. İslam geleneğinde de muhtelif kanaatler ortaya çıkmış ancak geniş toplum kesimlerinde daha ziyade yazgıcı ve kaderci yaklaşımlar benimsenmiştir. Halbuki İslam doğa olaylarının Allah'ın yeryüzüne koyduğu kanunlar çerçevesinde meydana geldiğini, bu hadiselerin O'nun ilim, irade ve kudret sıfatlarının bir neticesi olarak gerçekleştiğini kabul eder. Başka bir ifadeyle İslam, bu hadiselerin Allah'ın koyduğu kanunlar çerçevesince meydana geldiğini bildirir de afet haline gelmesini insani hata ve ihmaller zincirinin sonucu olarak görür. İnsanlar doğa olayları karşısında bütünüyle çaresiz değildir. Dolayısıyla körü körüne teslimiyetçi bir yazgı düşüncesi İslam açısından kabul edilebilir gözükmemektedir.

Eskiler, bu hakikati "Kader gayrete aşiktir" cümlesiyle ifade etmişlerdir. Kader ve tevekkül inancı bir taraftan her türlü tedbiri almayı gerektirirken diğer taraftan da Allah'ın hükmüne teslim olup rıza göstermeyi telkin eden bir kabulü ifade eder. Böyle bir kabul ise birey ve toplumların huzur içinde yaşaması ve karşılaşılan zorluklara dayanabilme gücünü kazanmasında önemli bir psikolojik direnç noktası oluşturur.

13 Kur'an-ı Kerim, Şura, 42/30.

14 Tirmizi, "Kader", 3.

15 Buhari, "Tib", 30.

Bu yayındaki fikirler tamamen yazarına aittir ve SETA Vakfı'nın yayın politikasını yansıtmayabilir.

SIYASET, EKONOMİ VE TOPLUM ARAŞTIRMALARI VAKFI
FOUNDATION FOR POLITICAL, ECONOMIC AND SOCIAL RESEARCH
مركز الدراسات السياسية والاقتصادية والاجتماعية

www.setav.org | info@setav.org | @setavakfi